

придніпровської Скіфії Пізньоскіфському царству в Криму. Південно-західний район Кримської Скіфії менше контактував з Придніпров'ям за елліністичного та римського часу (зовсім відсутня кераміка з пальцевим і нігтьовим орнаментом). Якщо на Усть-Альмінському городищі в перші століття н. е. наявні окремі фрагменти фракійської кераміки, то далі на південь (ближче до Херсонеса) зв'язки з Придніпров'ям все більше слабшають.

Загалом ліпний посуд Неаполя Скіфського має свої особливості і відрізняється від синхронної кераміки Придніпров'я. За елліністичного часу це виявилось в масовому поширенні лоціння, виробленні прекрасного чорнолощеного посуду, форми якого близькі до кераміки таврів (черпаки), що не раз відзначалося рядом дослідників⁴⁸. У цей час в Придніпров'ї масовим стає пальчастий та нігтьовий орнамент, що є винятком для кераміки Криму. Не спостерігається і повної єдності у формах посудин. Кримські скіфи створюють ряд форм, невідомих в Придніпров'ї, зокрема чорнолощені мисочки з ручками-упорами та ін. Ліпні посудини Неаполя Скіфського, як вказувалось вище, зазнали сильного античного впливу, скіфські гончарі, виготовляючи вироби, наслідували гончарну античну кераміку. За перших століть н. е. з'являються посудини, що нагадують сарматські.

Ліпна кераміка Неаполя Скіфського за весь час його існування красномовно свідчить про різноманітні етно-культурні впливи на скіфів пізнього періоду.

Г. Н. ВЫСОТСКАЯ

Лепная посуда Неаполя Скифского

Резюме

Керамическое ремесло было одним из распространенных у поздних скифов. В 1959 г. в районе некрополя Неаполя Скифского обнаружены остатки двух печей и многочисленные фрагменты лепной посуды, свидетельствующие о существовании керамического производства с момента возникновения Неаполя Скифского. Однако формы сосудов в разные периоды были различными.

Много общего наблюдается при сравнении посуды Неаполя Скифского эллинистического времени с посудой из скифских курганов Крыма и городищ Приднепровья. Некоторые сосуды Неаполя Скифского подражают скифским образцам. Отразилась на керамике и сарматизация культуры поздних скифов. Появление ряда керамических форм и специфического орнамента объясняется гето-фракийским воздействием.

В целом лепная посуда Неаполя Скифского красноречиво свидетельствует о различных этнокультурных влияниях на скифов позднего периода.

С. П. ПАЧКОВА

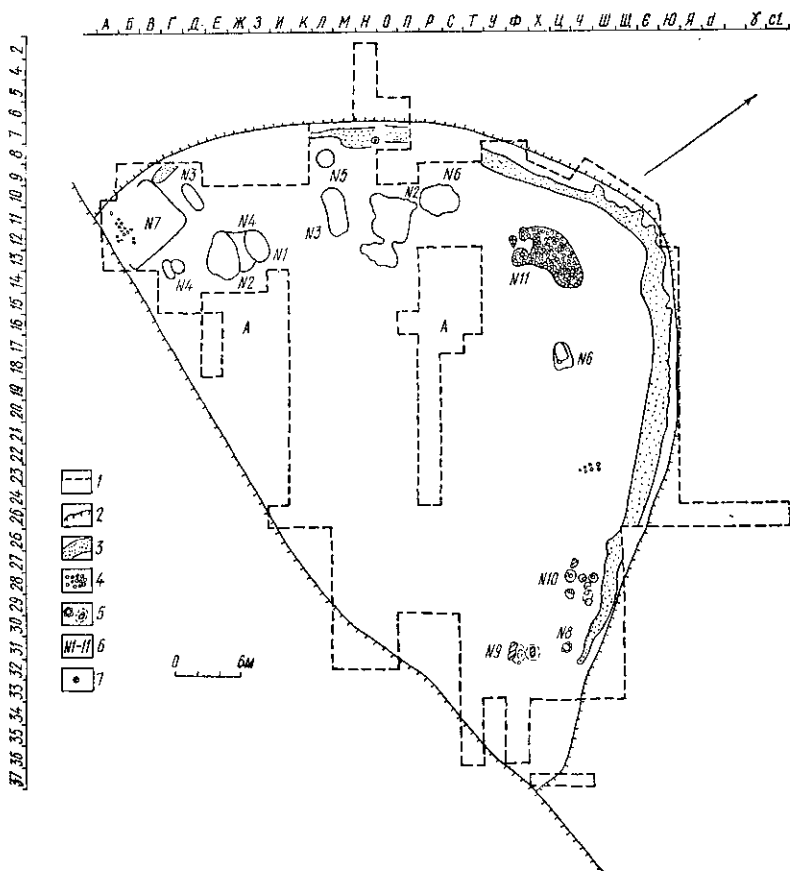
Давньоруське городище Гринчук на Дністрі

Городище, розташоване на західній околиці с. Гринчук, займає мис на плато високого лівого берега Дністра. Площадка городища має форму, близьку до трикутника, найбільша довжина 70 м, найбільша ширина 42 м (рис. 1). Дністер омиває мис з південного боку. Схил до річки уривається майже вертикально, а висота урвища досягає 20 м. Зі сходу до городища крутим схилом підступає яр, глибина якого при виході до Дністра 16 м. З напільного (північного і західного боку) воно оточене дугоподібним валом і ровом, що заплив. Невиразні сліди валу

⁴⁸ Шульц П. Н. Позднескифская культура и ее варианты на Днепре и в Крыму.— Проблемы скифской археологии. М., 1971, с. 138.

збереглися також уздовж східного боку городища. Тут проводились невеликі роботи П. А. Раппопорт: було закладено шурф, що перерізав вал і половину рова, зібрано керамічний матеріал. Дослідник відніс городище до типу мисових і датував XII—XIII ст., хоч відзначив наявність і більш ранніх матеріалів¹.

У 1974—1976 рр. Гринчуцьким загonom Давньоруської середньодністровської новобудовної експедиції Інституту археології АН УРСР

/Рис. 1. Схематичний план розкопів городища біля с. Гринчук:

1 — лінія розкопів; 2 — лінія обриву та валу; 3 — розкопані ділянки валу; 4 — каміння; 5 — залишки ковальського горну та печей; 6 — об'єкти, відкриті на городищі; 7 — нульова точка або ренер. А — нерозкопані ділянки.

розкопано майже повністю городище (близько 1400 м²), а також невелику площу на посаді (700 м²).

Загальна характеристика культурного шару. Культурний шар городища починається безпосередньо під дерновим шаром товщиною не більше 5—7 см, за своїм забарвленням, консистенцією і знахідкам досить чітко розділяється на два горизонти. Загальна товщина його в центральній частині городища дорівнює 60—80 см, а по краях біля валу— 1 м (у випадку, якщо не було заглиблених об'єктів). Давньоруському часу відповідає верхній темно-сірий шар, потужність якого біля валу становить 40—45 см, інколи досягаючи 60 см. В міру віддалення від валу і східного краю городища товщина культур-

¹ Раппопорт П. А. Военное зодчество западно-русских земель X—XIV вв.— МИА, № 140. Л., 1967, с. 17.

ного шару давньоруського часу поступово зменшується до 20—30 см і ближче до центральної частини пам'ятки він набуває світлуватого забарвлення і зовсім зникає. Давньоруський культурний шар повсюди сірий, аморфний і розділити його на окремі горизонти не було можливості. Лише заглиблені об'єкти виділялись більш попелясто-золістими плямами, легким і м'яким ґрунтом, більшою кількістю знахідок, значнішою потужністю.

Нижній культурний шар городища відокремлюється від давньоруського щільним землісто-глинистим прошарком, що не містить культурних залишків. Товщина його в різних місцях неоднакова — від 20 до 40 см. Характеризується він передусім знахідками трипільської кераміки, значними вкрапленнями битої черепашки.

Крім трипільських об'єктів на городищі виявлені уламки кераміки скіфського часу і поховання, здійснене за обрядом тілоспалення в урні, яке належить до культури пізньолатенського часу Поянешти — Лукашівка. Слід також відзначити, що в давньоруському культурному шарі і особливо в заглиблених об'єктах інколи трапляється трипільська кераміка.

Оборонні споруди. Мисові давньоруські городища у Середньому Подністров'ї через природно-географічні умови досить поширені. Оборонні споруди Гринчуцького городища цілком залежать від плану і рельєфу місцевості. З напільного боку воно оточене валом і ровом. Зі сходу, де площадка городища обривається глибоким яром і крутими схилами, є лише слабкі сліди валу, що розплився. По краю схилу, повернутого до річки, також видно невелике валоподібне підвищення. Після зняття верхнього шару землі на глибину одного штика на ділянці валу, що огорожував городище з напільного боку, чітко позначилась внутрішня межа валу. Зовнішні його межі збігались з краєм площадки городища. В процесі розкопок з'ясувалось, що вал не йшов по всьому периметру городища, як це вважав П. А. Раппопорт². У прорізаному траншеєю валоподібному підвищенні по краю схилу, повернутого до річки, не виявлено слідів валу в цьому місці*. Не простежено тут і залишків наземних укріплень. Характер підвищення справляє враження напливу. Це тим більш вірогідно, що площадка мису до річки сильно понижується.

Всього під час розкопок 1974—1976 рр. відкрита значна частина валу (близько 74 м по периметру). Дослідження валу показали, що він був насипаний на природному підвищенні, яке облямовувало мис з напільного боку. Рівень давньої поверхні його проходить на глибині 1 м від умовного нуля (точка на гребені валу в його найвищій частині на південному борту траншеї, що перетинає городище в напрямку північ — захід — південь — схід, рис. 1). Насип валу складається з глинистої світло-сірої змішаної землі, гумусних прошарків у ньому не простежено. В прошарку мішаного ґрунту є незначні вкраплення деревного вугілля і перепаленої землі, подекуди трапляється давньоруська кераміка.

Зразу за мішаним ґрунтом іде золистий шар з вкрапленнями деревного вугілля. На північному борту траншеї цей шар досягав 0,3 м товщини і лінзою простягався поперек валу на 3 м, далі, потоншуючись, йшов язиком на 2 м по внутрішньому схилу валу (рис. 2, II). На південному борті траншеї золистий шар з вкрапленнями деревного вугілля сповзав майже повністю з гребеня в бік внутрішньої сторони валу і досягав місцями глибини 1,2 м від сучасної поверхні гребеня (рис. 2, I). Золистий прошарок м'який, сипкий. Нижче його йде перепалений ґрунт червоного кольору з вкрапленнями деревного вугілля і обпалено-

² Раппопорт П. А. Указ. соч., с. 17.

* Траншея довжиною 64 м на плані займає квадрати з 1 по 32 під літерою «Н».

го булижника. Цей шар у розрізі по південному борту траншеї має вигляд лінзи завтовшки до 60 см, шириною понад 1 м, а у профілі північного борту лінза тоншає і язиками розпливається униз і в сторони (рис. 2, I—II). Імовірно, що це заповнення дерев'яних клітей. Дослідження бортів траншеї, що перерізає вал, дає змогу говорити про

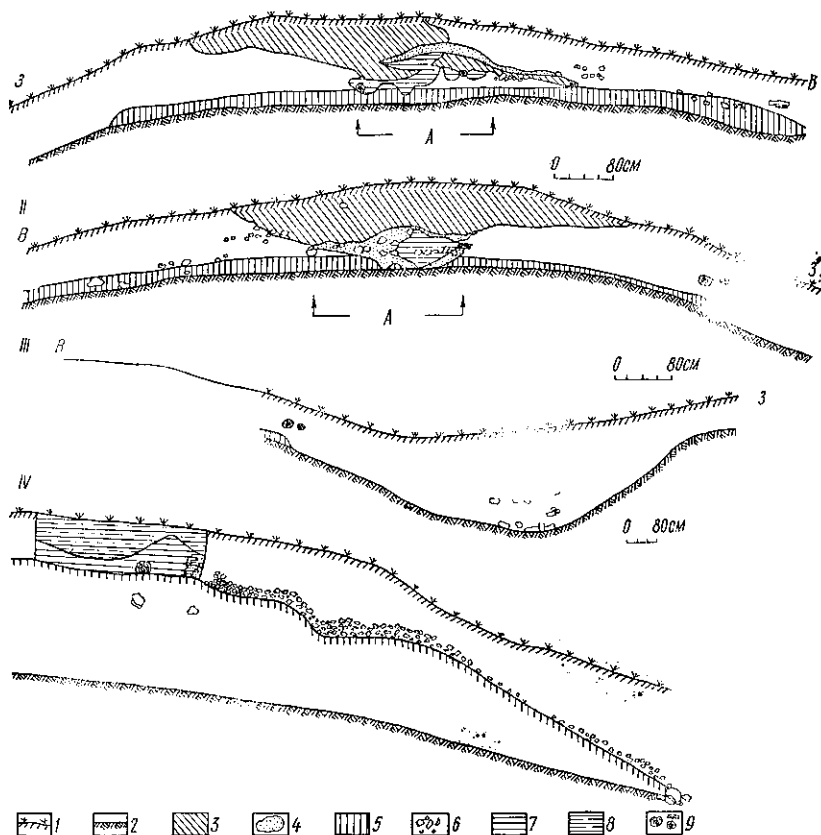

Рис. 2. Профілі валу та рову городища:

I — розріз валу по лінії квадратів «Н» (вигляд з півдня). II — розріз валу по лінії квадратів «Н» (вигляд з півночі). III — розріз рову по лінії квадратів «Н». IV — розріз валу та схилу яру по лінії квадратів «25». 1 — рівень сучасної поверхні; 2 — рівень материка; 3 — насип валу з слідами горілості; 4 — перепалений золистий шар; 5 — передматериковий шар; 6 — каміння; 7 — перепалена глина; 8 — перепалений шар насипу валу; 9 — залишки дерев'яних конструкцій валу. А — ширина кліті.

довжину кліті (поперек валу) близько 1,8—1,9 м. Наявність клітей всередині валу підтверджена розкопками на інших ділянках.

Було досліджено ділянки валу завширшки 4 м, довжиною 20 м (квадрати 8 ЦФ-17 УФ). Від його гребеня (в середину городища) після зняття дерну зафіксована велика кількість каміння (рис. 1, № 11), яке в квадратах 12 УФ-14 УФ лежало купками, що розплилися. Каміння в основному являло собою обкочений булижник в перетині 5—20 см. Імовірно, він був заготовлений як зброя на випадок захисту. Тут же зібрано досить багато давньоруської кераміки і залізну стрілку лавролістої форми (рис. 3, 14). Цілком можливо, що каміння було не тільки зброєю під час захисту від нападів ворога, а й застосовувалось для укріплення схилу і гребеня валу³.

³ Седов В. В. Сельские поселения центральных районов Смоленской земли.— МИА, 92. М., 1960, с. 56.

Під час розбирання валу на ділянці квадратів 8 ЦФ-9 ЦФ виявлені напівобгорілі плахи, що входили в конструкцію кліті. Вони лежали одна на одній у три ряди. Найбільша довжина плахи, що збереглася, 2,6 м, найширша з них в поперечному розрізі має 0,35 м. Крім поздовжніх плах наявні поперечні колоди, що визначають межі кліті. Оскільки вони повністю не збереглися, то їх довжину можна приблизно визначити за слідами горілої на поперечному розрізі валу. Ширина обго-

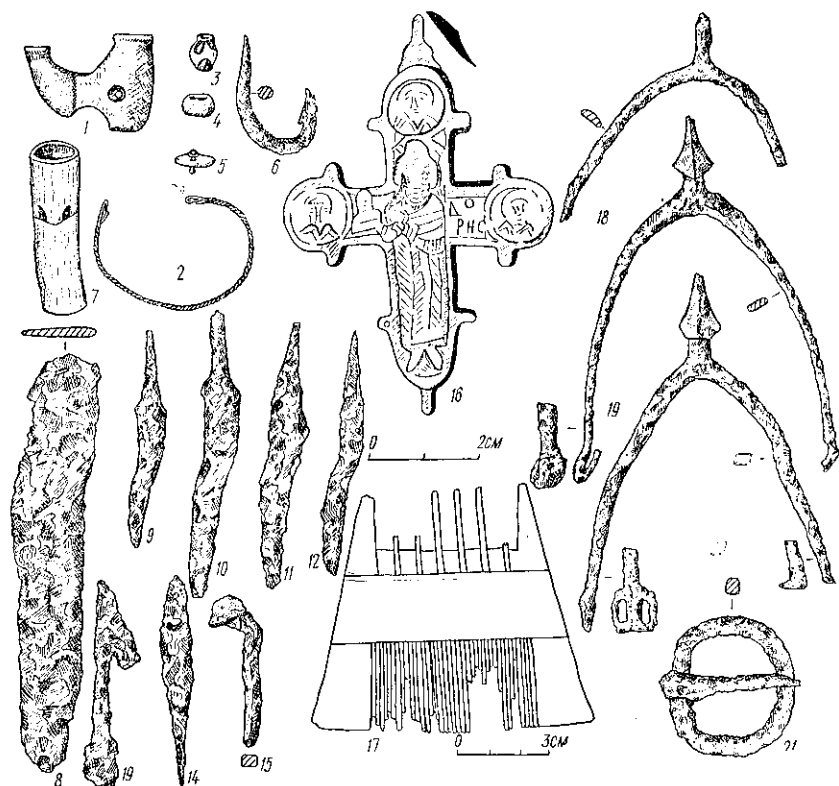

Рис. 3. Знахідки з розкопок городища біля с. Гринчук:

1 — кістяне навершя канюка; 2 — срібний браслет; 3—4 — пастові намистини; 5 — перламутровий гудзик; 6 — рибальський гачок; 7 — кістяний пристрій для сукання ниток; 8 — уламок залізного палашу чи шаблі; 9—12 — залізні ножі; 13 — уламок залізного пачконесника дротика; 14 — залізна стрілка; 15 — залізний цвях; 16 — уламок бронзового енколпіону; 17 — кістяний гребінь; 18—20 — залізні шпори; 21 — залізна пряжка.

рілої смуги (квадрати 7Н-9Н) досягає 2,2 м (рис. 2, I, II). Отже, зіставляючи дані дослідження валу на ділянці траншеї (квадрати 7Н-9Н) і на площі квадратів 8 УФ-9ЦФ, можна припустити, що центральні кліті могли мати довжину до 2,2 м (поперек валу), ширину 2,6 м (уздовж лінії валу).

Залишки дерев'яної конструкції кліті у вигляді сильно перепаленої пухкої землі і глини, перемішаної з попелом та деревним вугіллям, були виявлені також на ділянці квадратів 7 МЛ-9 МЛ. Тут на глибині третього штика (60—70 см) відкриті залишки обвугленої колоди завтовшки до 0,2 м, яка лежала уздовж валу. Після зняття поздовжньої колоди кліті під її східним кінцем виявлено частину горілої поперечної колоди, в якій добре зберігся вирублений паз для поперечної колоди. Ширина паза 10 см (рис. 4).

У результаті дослідження з'ясувалось, що перед спорудженням кліті була проведена нівеліровка поверхні — природного підвищення, де на знівельованій площаді знайдена яма господарського призначен-

ня (№ 5). Вона закруглена в плані, діаметром 1,7 м, глибиною 1,3 см від рівня давньої поверхні (рис. 4). В заповненні ями зібрано уламки кістяного виробу (можливо, проколки), шийки середньовічної амфори, фрагменти давньоруської кераміки. Яма безпосередньо входила в кліть, довжина останньої визначалась цією ямою і не могла бути менша 3 м, хоч сліди горілості дерев'яних конструкцій простежуються в поперечному розрізі валу на цій ділянці лише на відстані 2 м. Розташування ями безпосередньо на площі кліті підтверджує наше припущення, що кліті були порожні і використовувалися як господарські будівлі. Це характерно і для інших давньоруських городищ Подністров'я⁴. Відкрита споруда являла собою дерев'яний зруб, складений в «обло». Цілком можливо, що й інші кліті на городищі Гринчук мали таку будову.

На північно-східному боці городища, над глибоким природним яром (квадрати 15 Ще-25 Ще, 15 Ю-25 Ю, 17Я-21Я) вал був значно нижчий, ніж у центральній частині, і мав розпливчасті обриси. Зразу ж після зняття дерну виступали горілі місця, що фіксували гребінь валу. Цілком імовірно, що шари цільної обпаленої до червоного забарвлення глини являли собою обгорілі стіни

кліті, які завалились. Гірше збереглися дерев'яні конструкції на цій ділянці валу, мабуть, тому, що тут не було такої необхідності в міцних укріпленнях, як з північного боку. Глибокий природний яр надійно захищав від зовнішніх ворогів, у зв'язку з чим не були достатньо укріплені земляним насипом, а тому під час пожежі згоріли повністю.

Розчисткою валу на цій ділянці виявлено цікаві знахідки XI—XII ст.: уламок залізної шпори і кістяне навершя для канчука (рис. 3, 1, 18).

Під час розкопок 1975—1976 рр. в квадратах 26 ЦШ-31 ЦЮ було відкрито ділянку валу, який в цьому місці являв собою невелике

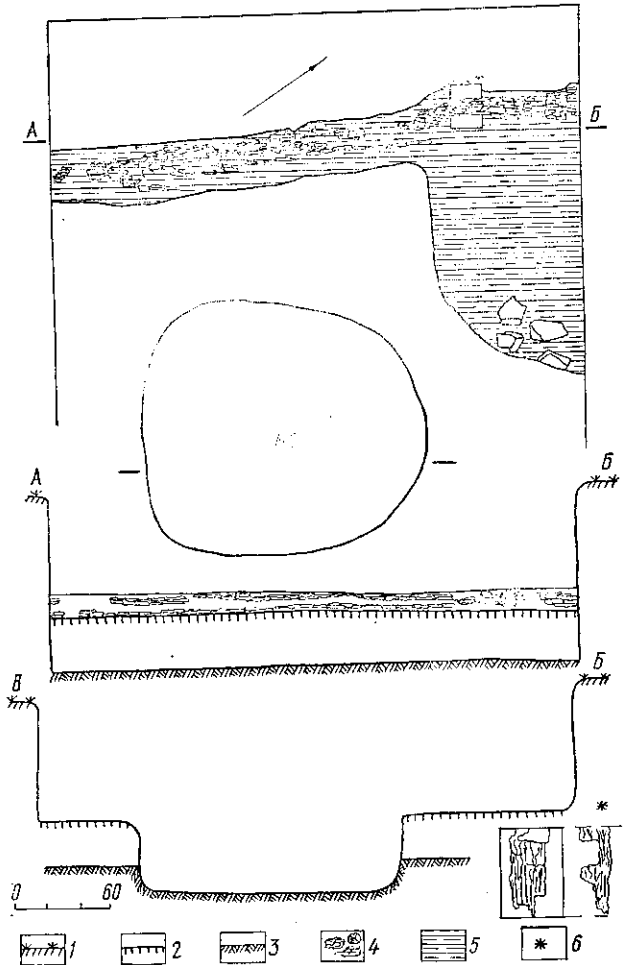

Рис. 4. План валу на ділянці квадрату 7АМ-9ЛМ:

1 — рівень сучасної поверхні; 2 — рівень давньої поверхні; 3 — рівень материка; 4 — залишки дерев'яних конструкцій валу; 5 — обпалений шар насипу валу; 6 — частина поверхневої плахи за пазом для продольної плахи.

⁴ Тимощук Б. А. Ленковецкое древнерусское городище.— СА, 1959, № 4, с. 250.

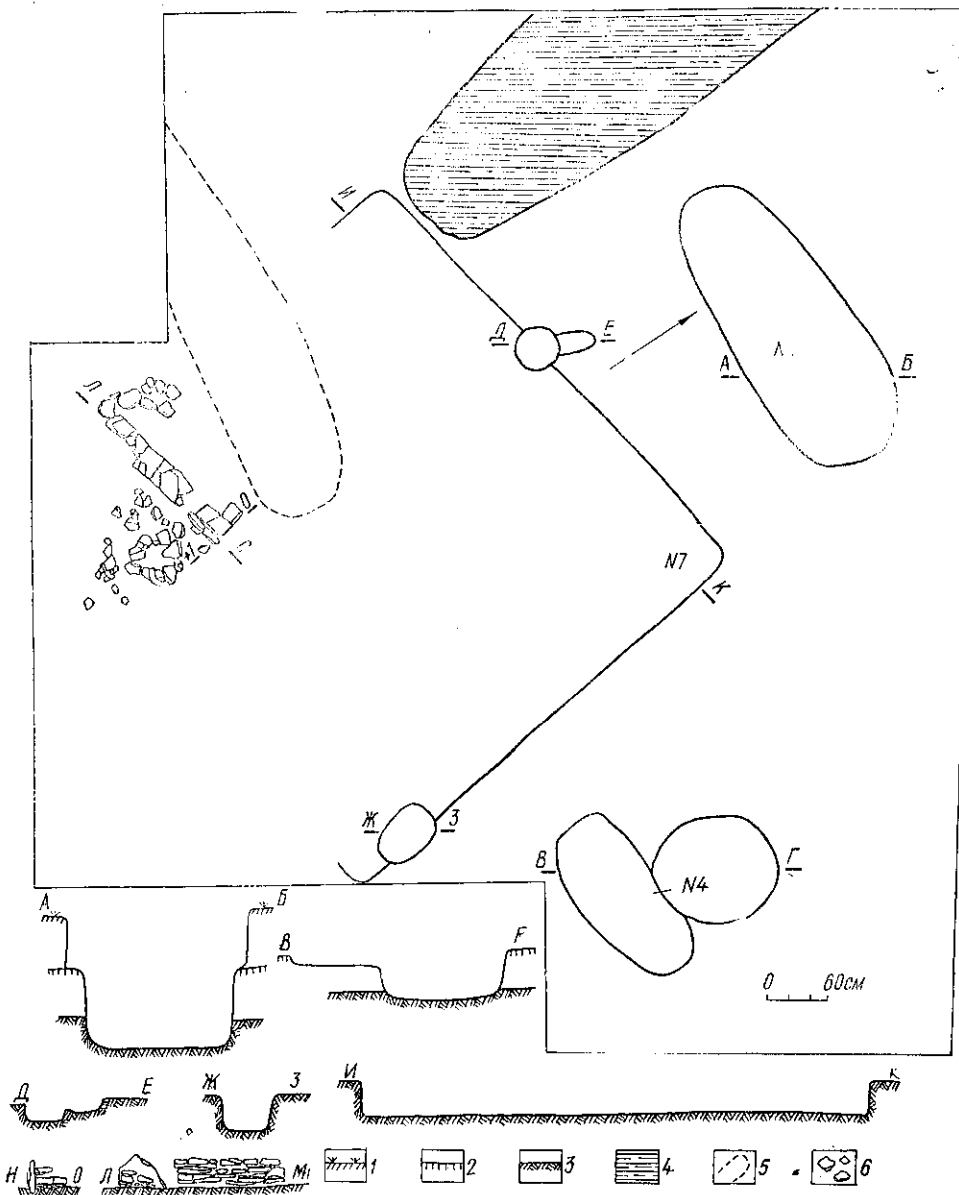

Рис. 5. План розкопа і профілі об'єктів західної ділянки городища:

1 — рівень сучасної поверхні; 2 — рівень давньої поверхні; 3 — рівень материка; 4 — обпалений шар в пасині вала; 5 — перскоп об'єкта № 7; 6 — каміння.

підвищення. Зразу ж на глибині 10—20 см йшов шар обпаленої землі, глини, золи і попелу, траплялись обвуглені частини дерев'яних брусків. Проте контури клітей тут визначити важко, хоч імовірно, що вони були. На це вказує близьке розташування залишків печей.

Дослідження площадки городища в самому східному його кутку, при впадінні яру в Дністер показало, що вал знаходився від берегового урвища на відстані 7—8 м. Тут же виявлено давньоруський шар, в якому крім уламків кераміки, кісток тварин, каміння було знайдено добре збережену шпору XII—XIII ст.

У західній частині городища (квадрати 10 БГ-12БГ) вал упирився в споруду (об'єкт № 7) майже квадратної форми (рис. 5). Свої-

ми стінками вона була орієнтована за сторонами світу. Північно-західний кут спирався в кінець валу, західна стінка проходила над ровом, що оточував дитинець з напільного боку, південна — над урвищем до Дністра; поблизу східної стіни, на відстані 1—1,3 м, розташована одна яма (№ 4), уздовж північної (за 1 м) — друга (№ 3). Від споруди повністю збереглися північна стіна довжиною 5,7 м та східна довжиною 5,4 м. Західна стіна простежується частково, південна майже не збереглася.

Повністю простежено три кути: північно-західний, північно-східний, південно-східний. Можливо, південна стіна обвалилася в Дністер, бо поперечні розрізи в квадратах 12 АБ-13 АБ показують, що завал білої обмазки, яка покривала стіни споруди, йшов похило в бік урвища. Поблизу місця, де мав бути південно-західний кут приміщення, знайдена частина не скріпленої розчином кам'яної кладки, що лежала на рівні підлоги. Важко сказати, чи розміщувалась вона всередині будівлі, чи була частиною південної стіни.

Вся ця споруда заглиблювалась в материк на 0,4—0,45 м, площа її становила близько 30 м². Підлога була обмазана спондиловою глиною, а стінки — глиною, змішаною з соломом та підмазані вапном. Шар глиняної обмазки в деяких місцях має товщину 4—6 см. Шар побілки тонкий, проте на ньому добре простежуються сліди щітки або жмута трави. Завал обох цих шарів щільно заповнив всю нижню частину споруди. *In situ* вона збереглась на північній і східній стінах, подекуди на висоту до 0,4 м. В північній стіні була розчищена яма від стовпа, кругла в плані, глибиною 0,25 м від рівня підлоги і діаметром 0,45 м. До цієї ями примикала друга, овальної форми, розміром 0,4 × 0,2 м, глибиною також 0,25 м від рівня підлоги. В східній стіні споруди поблизу південно-східного кута розташована ще одна овальна яма великого розміру (0,7 × 0,5 м), глибина її 0,4 м.

Розташування цієї споруди в кінці валу на найвищому місці городища, на краю крутого урвища, дає можливість вважати її залишками кріпосної башти. Проте вона не виступає перед валом, як вимагають інтереси оборони і як це спостерігається на ряді давньоруських городищ. Таку особливість можна пояснити тим, що основою валу було природне підвищення, а спорудженню башти за його межами заважав рів, для якого також використано природну западину. Знахідок при розчистці цієї споруди майже не виявлено, є лише нечисленні дрібні уламки давньоруської кераміки в заповненні стовпових ям, проте багато кусків обмазки й каміння.

По лінії валу в північній частині городища спостерігається переважа на площі квадратів 10-12 ЩЄ (пониження валу). У теперішній час тут знаходиться найзручніший вхід і в'їзд на городище. Цілком можливо, що саме тут він був і в давньоруський час. Для перевірки цього припущення закладено розкоп на ділянці 10 ХЄ-12 ХЄ і розкрито вал. Внаслідок розчистки валу виявлено обгорілі залишки дерев'яних конструкцій. На місці зниження валу на ділянці 10 ЩЄ-11 ЩЄ язички горілої землі і поселу з включенням обвуглених дерев'яних плах йшли в бік рову значно далі, аніж на сусідній ділянці валу. Чітко виділяються два таких язички: один (західний) являє собою пляму завширшки 1 м, що виступає в бік рову на 1 м. Другий вужчий (до 60 см) виступав на 1,5 м і закінчувався великими кусками дерев'яних плах. Віддаль між ними становить майже 4—5 м, тобто значно більша, ніж довжина однієї кліті. Цілком можливо, що тут був в'їзд у дитинець, який являв собою проріз у валу, укріплений зверху земляним насипом на дерев'яному настилі.

Судячи з розташування обгорілих місць ширина валу там, де він розрізаний траншеєю (квадрати 1Н-32Н), в давнину становила дещо більше 5 м (хоч в наш час вал розплився більше ніж на 10 м). В його

розрізі добре видно місце, від якого починалось заглиблення рову (рис. 2, I—II). Для нього використано природне заглиблення — певеликий яр, який оточував мис з напільного боку. Цей яр був розчищений і заглиблений будівельниками оборонних споруд городища. Таким чином, ширина рову становила 8,6 м, глибина від сучасної поверхні — 2 м, а від нульової точки, тобто від сучасної вершини валу, — 3,5 м. Рівень дна рову визначає шар булижника, окремі уламки давньоруської кераміки, нижче йшов стерильний суглинок. Перепад між дном рову і вершиною валу не міг бути меншим 5,5—6 м, якщо виходити з розрахунків, що кліті були не менше 2 м висотою і мали дерев'яний і земляний настили завтовшки не менше 1 м.

Для дослідження оборонних споруд на городищі його площа була перерізана ще однією двометровою траншеєю завдовжки 48 м (квадрати 25И-25S; рис. 1). Вона йшла перпендикулярно траншеї, що займала квадрати 1Н-32Н, і перерізала городище з південного заходу на північний схід. Під час зачистки бортів траншеї встановлено, що зовнішній схил валу з боку яру був пасипаний материковою глиною з великою домішкою гальки. Глина бралась тут же, на схилі яру, який було зрізано. Зріз являв собою невелику площадку — берму завширшки 1—1,1 м, яка починалась безпосередньо біля підніжжя схилу валу. Земляна підсіпка останнього з зовнішнього боку в цьому місці також йшла на ширину 1—1,1 м. Схил яру і берма ескарпу укріплювались від зсувів шаром річкової гальки (рис. 2, IV). Протилежний кінець траншеї впирався в урвище до Дністра (квадрати 25 И-25 К). Слідів укріплень тут немає. Це ще раз сиростовує припущення П. А. Раппорта про те, що площадка городища по всьому периметру мису була обнесена валом⁵.

Характеризуючи загалом оборонні споруди Гринчука, можна відзначити, що їх основу складали вал і рів. З напільного боку вал був насипаний на природному підвищенні. В конструкцію його входили внутрішні дерев'яні каркаси, до яких примикали кліті у вигляді зрубів, складених «в обло». Сам характер з'єднання клітей між собою не з'ясовано: чи був це безперервний ряд порожніх клітей, як на Лінковецькому городищі, чи вони чергувались з клітьми, забитими землею, і не з'єднувались одна з одною, як у Воїні, не встановлено⁶. Безсумнівним вважається, однак, що кліті всередині валу городища Гринчук утворювали один ряд, на відміну від Воїня, де на окремих ділянках вони йшли в кілька рядів. Цілком можливо, що по гребеню валу було споруджено дерев'яні стіни або частокол, а дахи клітей, очевидно, відігравали роль бойових площадок — заборалів, для чого вони вкривались шаром глини і дрібного каміння. Камінням укріплювався також зовнішній схил валу. Між ним і ровом була невелика площадка-берма, добре помітна на східному боці городища, де функцію рову виконує природний глибокий яр.

Давньоруські об'єкти, відкриті на городищі, розташовувались поблизу валу по його периметру*. На поселенні виявлені залишки кількох напівземлянок, господарських ям, залишки печей і ковальського горна.

Житло № 1, розміщене на площі квадратів 12 НОП-13 НОП поблизу валу (рис. 6, 1), являє собою напівземлянку прямокутної в плані форми. Вона заглиблена в материк на 0,3—0,35 м від сучасної поверхні, її підлога розташована на глибині 1 м. Житло орієнтоване у на-

⁵ Раппорт П. А. Военное зодчество западно-русских земель X—XIV вв.— МИА, № 140. М., 1967, с. 17.

⁶ Тимошук Б. А. Оборонительный вал Ленковецкого городища.— КСИА АН СССР, вып. 110. М., 1967, с. 98—102; Довженко В. И., Гончаров В. К., Юра Р. О. Древньоруське місто Воїнь. К., 1966, с. 35—56.

* Майже всі вони у верхній частині зруйновані похованнями померлої худоби.

прямку валу (кутами за сторонами світу). Його розміри 3×2 м. Підлога, що являла собою утрамбовану глину, плавно піднімалась до стін. Північно-західну стіну перетинає вхідний проріз у вигляді коридорчика завширшки 1 м, довжиною 0,7—0,8 м, який входив у житло № 2. Глинобитна піч у західному кутку житла була піднята над рівнем підлоги на 0,25—0,3 м і врізана в материковий шар. Піч розмірами $1,2 \times 1$ м прямокутної форми із закругленими кутами, ширина челюстів 1 м. Склепіння печі збереглося майже повністю, але сильно осіло, мало не сягаючи краю череня. Товщина верхньої частини склепіння 4—5 см, а в місцях з'єднання з черенем — 8—10 см.

Передпечна яма мала овальну форму ($1,3 \times 0,8$ м) і глибину близько 0,4 м від рівня підлоги. Південна і південно-східна частина ями завалена обпаленим камінням і кусками перепаленої глини. Тут зосереджувалась основна маса знахідок — фрагменти давньоруської кераміки, кістки тварин, різні вироби. Зліва від челюстів печі, на відстані 0,6 м під час зачистки стіни житла знайдено срібний витий браслет (рис. 3, 2).

Житло № 2 розташоване за 0,8 м від попереднього, ближче до валу (на площі квадратів 11 НП-12 НП). Воно також являло собою напівземлянку, але було заглиблене більше, ніж житло № 1, мало більші розміри.

На відміну від першого житла піч тут стояла майже на рівні підлоги, а знахідок трапилось менше. За формою напівземлянка прямокутна, кутами орієнтована майже за сторонами світу. Житло виходить під розвал валу, через це його підлога в північно-західній частині зафіксована на глибині 2,5 м від сучасної поверхні, а в південно-західній — 1,5 м. Розміри споруди такі: південно-східна стіна 3,25 м, південно-західна 4,25 м, північно-західна 4,25 м, північно-східна 4,25 м. Підлога, що являла собою материкову глину, була розташована (в середньому від рівня виявлення плями напівземлянки) на глибині 1 м, до стін вона трохи підвищувалась.

У північному і західному кутах житла наявні невеликі ніші-ями округлої форми. Західна ніша мала діаметр близько 1 м, глибину до 0,5 м, північна — менша: її діаметр близько 0,5 м, глибина від рівня підлоги 0,5 м. Імовірно, ці ніші були господарськими ямами, розташованими всередині житла. У південно-східну стіну в материковий останець була врізана піч, розміщена за 0,5 м від південного кута житла. Повністю зберігся її черень, пропалений на глибину 10 см, і стінки склепіння на висоту до 30 см. Черень, обмазаний шаром спондилової глини завтовшки до 8 см, був майже квадратної форми з довжиною сто-

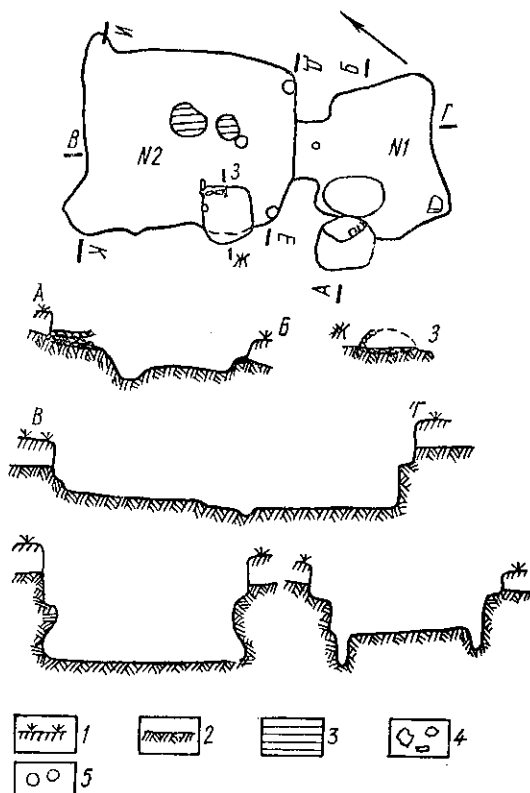

Рис. 6. План та розрізи жител № 1 і № 2:

1 — рівень сучасної поверхні; 2 — рівень материка; 3 — ділянка обпаленої глини; 4 — каміння; 5 — стовпові ями.

рін близько 1 м. Піч врізана в стіну житла на 25—30 см і піднята над рівнем підлоги на 10 см.

В південному і східному кутах житла були ямки від стовпів діаметром 25 см, глибиною відповідно 60 і 50 см. Третя стовпова яма глибиною 13 см і діаметром 25 см виявлена ближче до його центра на відстані 1 м від південно-східної стіни.

Майже у центрі житла збереглися дві сильно обпалені плями, схожі на залишки черенів. Можливо, тут колись були печі або вогнища. В результаті довгочасного функціонування напівземлянки і, мабуть, у зв'язку з її ремонтом чи перебудовою зміщувалося місцезнаходження вогнища або печі.

Підлога другого житла на 0,3 м нижче рівня підлоги першого. Але, судячи з керамічного матеріалу, вони, найімовірніше, були одночасними і, цілком можливо, становили єдиний господарський комплекс. Печі з обох напівземлянок однакові і характерні для житлових комплексів.

Напівземлянка № 3 відкрита на площі квадратів 8 МЛ-12 ЛМ, вона овальної форми, витягнута майже з заходу на схід. Довжина її 4,5 м, ширина 2,1 м. Ця напівземлянка більша, ніж дві описані вище, і порушена похованнями великої рогатої худоби. Цими могилами зруйновані стінки, частина передпечіної ями і повністю розвалена піч, від якої залишилися тільки невеликі куски печини. Передпечіна яма глибиною 2,3 м була виявлена в південно-східній частині житла, вона витягнута вздовж напівземлянки. Глибина останньої 1,2 м від сучасної поверхні. Напівземлянка перерізала трипільський об'єкт. В ній знайдено велику кількість давньоруської кераміки, залізних виробів, у тому числі дві шпори, пряжки, вудила, бронзові окуття.

Ще одна напівземлянка (№ 7) розташована у квадратах 17 Ц-18 Ц. Виявлена вона зразу ж після зняття першого штика землі, коли виступила пляма аморфного вигляду золістого забарвлення. Земля тут пухка, з великою кількістю обпаленого каміння, кісток тварин, уламків давньоруської кераміки. В результаті виборки заповнення з'ясувалось, що напівземлянка була чотирикутної форми і заглиблена в материк приблизно на 1 м (на 1,7 м від сучасної поверхні). Вона витягнута з заходу на схід: західна стіна 1,5 м, південна 2,4 м, східна 2,4 м, північна 2,9 м. В північній стіні є невеликий східець довжиною 0,8 м, шириною близько 0,3 м, висотою 0,2 м. Стінки напівземлянки і кути її запливли. В центрі наявне заглиблення типу передпечіної ями глибиною до 0,35 м. Передпечіна яма округлої форми. На південному борту її знайдені невеликі залишки череня глинобитної печі. В напівземлянці зібрано типовий для житла матеріал: велику кількість кераміки, пастову намистину, залізну шпору, уламок залізної пряжки, уламки залізних окуттів, ніж, цвях (рис. 3, 3, 4, 21, 15—20).

Досить умовно до залишків наземної споруди можна віднести знахідки в квадратах 21 ШЦ-24 ШЦ. Тут, на другому штику трапились завали каміння різної форми (рис. 1), де виявлена велика кількість давньоруської кераміки, кістки тварин. На глибині 0,4 м серед каменів, розташованих на межі квадратів 23 Ч-24 Ч, знайдено бронзовий енкаліпціон (одна половина; рис. 3, 16), фрагмент залізного ножа, залізну скобу. В квадраті 18 Ф на глибині близько 0,4 м виявлене залізне кільце (дверна ручка). Тут же було шиферне прясло. Для культурного шару на городищі це незвичайне явище. Однак, якщо на цьому місці існувала наземна будівля, то від неї не збереглося ніяких слідів, ні від кріплення стін, ні залишків підлоги або опалювальної споруди, хоч всі знахідки, зібрані на досить обмеженій ділянці, типові для житла.

Ями, знайдені на городищі, як правило, розташовувались уздовж валу по його периметру, крім ями № 5, розміщеної безпосередньо на валу в кліті. Дві великі ями № 1 і 2, розкопані в квадратах ІІ 3-ІІ Ж, у західній частині городища, склали єдиний господарський комплекс,

бо вони належали до однієї споруди, заглибленої на 0,5—0,7 м від сучасної поверхні (об'єкт № 4).

Яма № 1 овальної форми, розміром $3,25 \times 2,75$, глибиною 1,5 м від підлоги об'єкта № 4 (2 м від сучасної поверхні). Яма № 2, також овальна в плані ($3,5 \times 2,5$ м), була заглиблена на 1,1 м від сучасної поверхні. В заповненні трапилась велика кількість кісток тварин, давньоруської кераміки, амфорного матеріалу.

Яма № 3 (рис. 5) теж розташована у західній частині дитинця біля кінця візуально простежуваної частини валу в квадратах 10 Д-11 Д. Вона являла собою овальну в плані споруду, витягнуту з заходу на схід, довжина якої 3,45 м, ширина 1,4 м. Глибина ями від сучасної поверхні 1,45 м. Стіни похилі, дно рівне. Верхній шар заповнення (0—0,4 м) від краю ями мав сліди інтенсивної горілості. Заповнення складалося з каміння, кісток тварин, уламків давньоруської кераміки, серед яких виділяється фрагмент кришки, прикрашеної хвилею.

На межі квадратів 13 ГД-14 ГД виявлено яму № 4 за 4,5 м на південь від попередньої (рис. 5). Її пляма простежена на глибині 1 м від сучасної поверхні, дно — на глибині 1,45 м. У плані яма має форму вісімки. Південна частина її овальна в плані, витягнута з заходу на схід, розмірами $2 \times 0,8$ м, глибиною 0,1 м від рівня виявлення плями. Друга частина кругла, діаметром 1,3 м, глибиною 0,5 м (від рівня виявлення плями). Заповнення обох частин однакове — кістки тварин, уламки давньоруської кераміки, серед яких виділяються в'язці поливної миски.

Яма № 6 розташована в квадратах 10 РС-11 РС біля давньоруської землянки № 2. Вона у плані мала овальну форму ($3,4 \times 3,2$ м) і була орієнтована по осі південний захід — північний схід. На глибині 0,5 м від краю ями по її діаметру йшов виступ (шириною 0,6 м), вирітій в материку. Дно зафіксовано на глибині 2,1 м від поверхні. Ця яма, певно, функціонувала одночасно з житлом № 2, біля якого розташовувалась. Спочатку вона виконувала якісь господарські функції, очевидно, була льохом, а потім використовувалась для сміття. Тому, коли відбувалась реконструкція житла № 2, під час якої піч була перенесена з центра до південної стіни, залишки старої печі скидалися в яму № 6, де вони і виявлені під час розчистки. В заповненні ями знайдена давньоруська кераміка, давньоруський кістяний гребінь, пристрій для суцання ниток, вирізаний з круглої трубчастої кістки (рис. 3, 7, 17).

У південно-східній частині городища, там, де було знайдено ковальське горно (№ 8), в квадратах 31 Ц-31 Х, відкриті залишки двох глинобитних склепінчастих печей, що торкаються одна одної (рис. 7, 1). В плані вони округлі (№ 9), черені злегка увігнуті і заглиблені в перематериковий суглинок на 10—15 см.

Піч № 1 майже кругла в плані, діаметр її 1,1 м. Добре збереглася ділянка череня під південною частиною склепіння. Збережена його частина має підквадратну форму — $0,45 \times 0,35$ м. Воно викладене з шару обпаленої спонділової глини завтовшки 3—4 см. Склепіння печі глинобитне. З південного боку воно збереглося на висоту 18—20 см (товщина 10—12 см), а з інших боків було майже повністю зруйноване. З такої ж глини викладений шар, що підстилав черінь. Він зберігся на всій площі останнього.

Піч № 2 (рис. 7, 1) за розмірами була майже такою, як перша, але виявлена у значно гіршому стані, хоч ділянка череня, що залишилася, перевищувала за своїми розмірами наявну частину череня печі № 1. Стінки склепіння печі № 2 не збереглися зовсім. Влаштування її було ідентичним першій споруді. Під черенем знаходився шар печини, але на відміну від череня печі № 1 він не підмазаний необпаленою глиною. Над черенями обох печей щільним шаром завтовшки 10—15 см

лежали спресовані попіл і зола, де знайдено численні уламки давньоруської кераміки.

Найімовірніше, що обидві печі містились всередині якоїсь наземної споруди або хоча б під навісом, проте ніяких слідів цього не виявлено. Призначення печей не зовсім ясне. Можна припустити, що вони були пов'язані з якоюсь ремісничою діяльністю мешканців городища, бо розташовувались поблизу кузні. А можливо, вони використовувались

для приготування їжі і випікання хліба для населення всього городища.

Залишки семи печей (№ 10), розміщених в два ряди, виявлені безпосередньо під клітями, з внутрішнього боку валу, на східній частині городища (рис. 8). Зафіксовані залишки черенів і в деяких випадках невеликих глинобитних склепінь. На всіх черенях лежали товстим шаром попіл і зола, перемішані з уламками давньоруської кераміки і деревного вугілля.

Піч № 3 виявлена на глибині 0,4 м від сучасної поверхні, за 0,8 м від залишків згорілих конструкцій валу. Черинь її залягає від рівня давньої поверхні на 15—20 см і являє собою сферичної форми чашоподібне заглиблення, обмежене шаром печини і перепаленої щільної землі. Розміри печі 0,9 × 0,7 м, форма — злегка витягнутий овал. Вона заповнена спресованим шаром золи і попелу, де траплялись давньоруські черепки. Піч була склепінчастою, як свід-

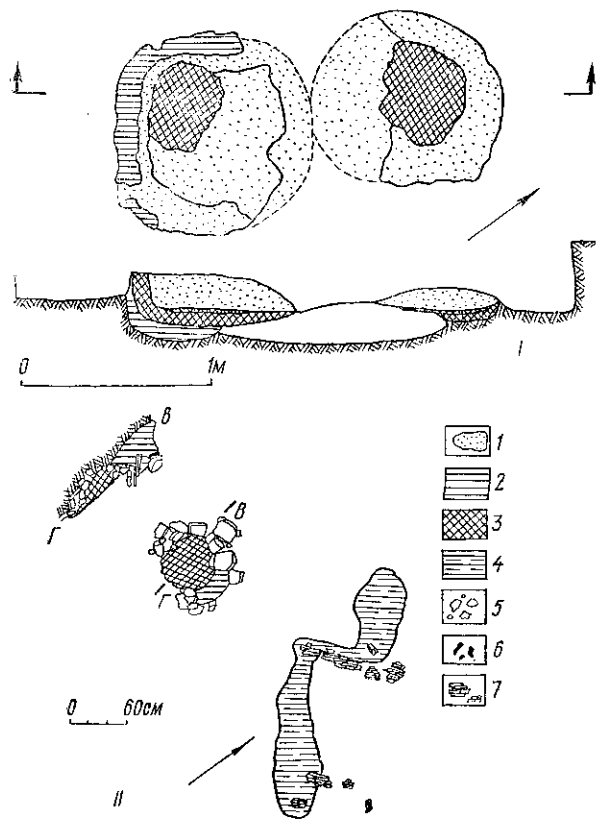

Рис. 7. Плани та розрізи об'єктів на південно-східній ділянці дитинця:

I — план і розрізи залишків печей; II — план і розрізи залишків ковальського горла; 1 — скупчення попелу; 2 — обпалена глина; 3 — ділянки череня; 4 — обпалений шар в насипу валу; 5 — каміння; 6 — уламки кераміки; 7 — залишки дерев'яних конструкцій валу.

чать невеликі залишки склепіння, що збереглися в деяких місцях на 5—10 см висотою.

Піч № 4, майже круглої форми, розташована приблизно за 1 м на північ від попередньої. Діаметр її 0,6 м. Збереглася вона в дуже фрагментованому стані у вигляді окремих ділянок склепіння і шару зolistої землі. Складається враження, що вона вже не діяла під час функціонування печі № 3.

Піч № 5 невелика за розмірами, кругла в плані, діаметром 0,6 м. Від неї залишилися ділянки глинобитного склепіння і значна частина череня, що являв собою шар (4—5 см завтовшки) щільної обпаленої глини. На черені також лежав шар зolistо-попелястої землі. Піч виявлена на відстані 0,5 м від згорілих конструкцій валу, за 0,2 м на північ від попередньої. Судячи з її розташування і залишків, вона також функціонувала пізніше, ніж піч № 4.

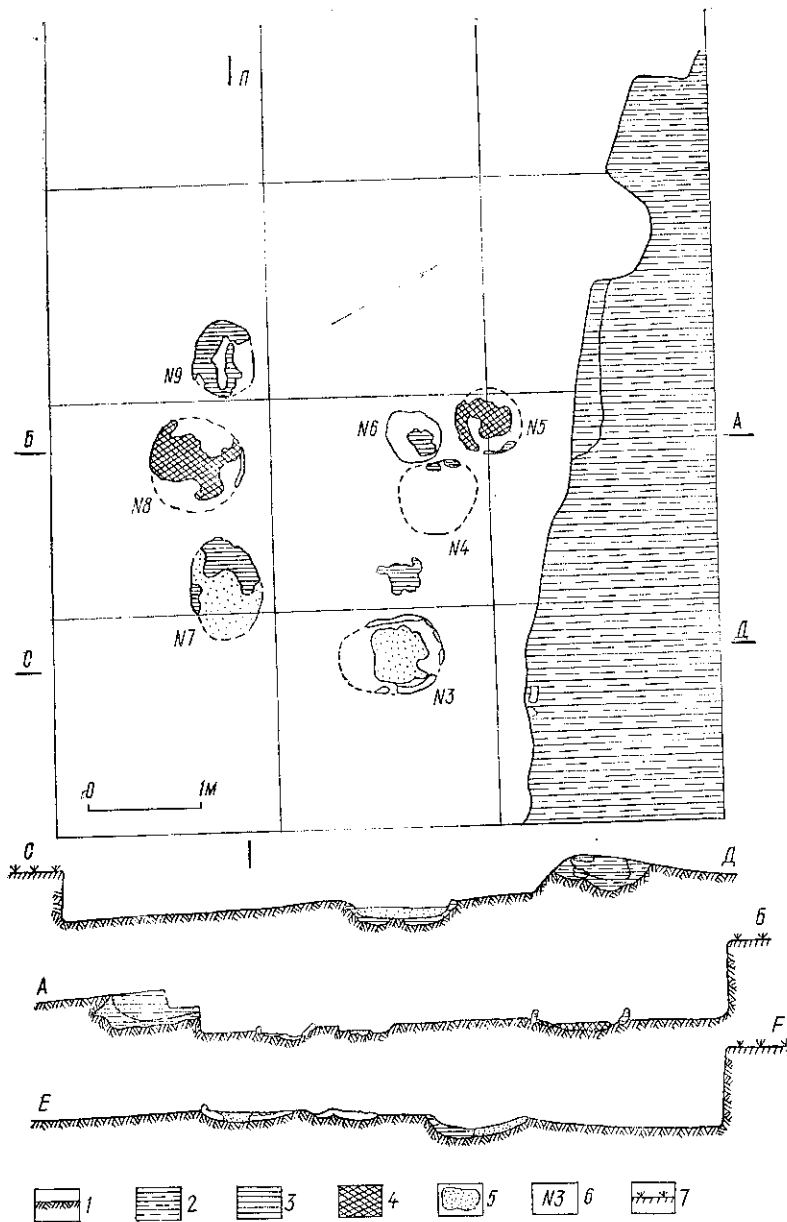

Рис. 8. Плани та розрізи печей у східній частині городища:

1 — рівень материка; 2 — обпалений шар пасицу валу; 3 — обпалена глина; 4 — ділянка череня; 5 — скупчення попелу; 6 — номери печей; 7 — рівень сучасної поверхні.

Піч № 6 розміщувалась поруч з печами № 4 і 5, на схід від них. Від неї збереглося невелике округле заглиблення діаметром менше 0,5 м, на дні якого зафіксована невелика ділянка череня. Над ним лежав шар золистої землі. За своєю збереженістю ця споруда нагадує піч № 4. Очевидно, вона функціонувала так само, як і остання (дещо раніше печей № 3 і 5).

Другий ряд печей проходить майже паралельно описаному, але далі від згорілих конструкцій валу. В цьому ряді три печі і вони розташовані уздовж валу, як і печі № 3—6.

Піч № 7 виявлена за 0,8—0,9 м від печі № 3, на захід від неї. В плані вона має обриси витягнутого овала (1 м × 0,7 м). Як і описані вище, ця піч заглиблена в давній горизонт на 0,2 м, а її черинь являє собою чашу сферичної форми, заповнену спресованим шаром золи й попелу. Збереглися ділянки череня і стінок купольного склепіння. Піч № 8, розташована на відстані 0,3 м на захід від попередньої (№ 7), являє собою круглу в плані споруду діаметром 0,9 м. За влаштуванням вона аналогічна описаній вище. Збереглися залишки череня і стінок склепіння. Піч № 9 овальна в плані, розміром 0,75 × 0,5 м, досить добре збережена. Тут майже повністю збереглося склепіння на висоту 10—15 см мало не по всьому периметру печі. За своєю конструкцією вона аналогічна іншим.

Поблизу цих печей знайдена велика кількість давньоруської кераміки, кісток тварин, залізних виробів, обпаленого каміння. Заповнення культурного шару тут являє собою золисто-попелясту землю. Всі розглянуті споруди виявлені на рівні давньої поверхні. Найімовірніше, що вони містились всередині житлових клітей, кількість яких встановити важко. Можна припустити, що їх було три або чогири. Печі не функціонували одночасно, про це свідчить і їх неоднакова збереженість. Можливо, вони використовувались не лише для опалення і приготування їжі. Не виключено, що в цій частині городища існувало яесьє виробництво. На це може вказувати близькість ковальського горна, відкритого в останній кліті валу в квадратах 31 Щ-31 Ч (рис. 7, II). Розташоване горно на відстані 1 м від залишків обгорілих дерев'яних конструкцій кліті. Воно являє собою вогнище закругленої в плані форми, діаметр черепа дорівнює 0,6 м загальний діаметр 0,9 м. Висота стінок в окремих місцях горна, особливо повернутих до валу, становить 0,4—0,5 м. *Челюсті горна шириною 0,6 м спрямовані в бік внутрішньої площадки городища. Стінки складені з добре підігнаних один до одного великих каменів, а черинь викладений з дрібного каміння і обмазаний шаром глини.*

Перед горном була невелика яма, контури якої невиразні. Діаметр її не перевищував 0,6 м, глибина 0,5 м. Біля горна в ямі і під час розчистки його на черені знайдена велика кількість залізного шлаку, очевидно ковальського, оскільки куски були пористими і досить легкими, що свідчить про малий вміст заліза. В заповненні горна і ями багато попелу, кусочків деревного вугілля, уламків давньоруської кераміки.

Взагалі знахідки горен у давньоруських пам'ятках досить рідкі. Але за писемними, етнографічними джерелами і окремими археологічними знахідками відомо, що кузні, як правило, розташовувались на околицях городища, біля валів поблизу води⁷. Горно на городищі Гринчук не становить винятку: його виявлено в останній кліті на краю городища, на схилі — в найзручнішому місці для спуску до води.

Посад розташований за городищем на плато. Давньоруська кераміка, куски печини, обпалене каміння трапляються на площі 400 × 100 м. Були закладені шурфи в траншеї в різних місцях, але відкрито всього два об'єкти. Перший — на відстані 41,6 м, в західному напрямку від репера. Це — витягнуте заглиблення човноподібної форми, глибиною 0,6 м, розмірами 3,4 × 1,7 м; від сучасної поверхні об'єкт № 1 залягав на глибину 20—25 см. В заповненні його знайдені обпалене каміння, куски обпаленої глини, уламки залізних виробів, шиферне прясло, невеликі уламки давньоруської кераміки. Можливо, що це була неглибока яма господарського призначення.

⁷ Гончаров В. К. Райковецьке городище. К., 1950, с. 85; Болчин Б. А. Черная металлургия и металлообработка в древней Руси.— МИА, вып. 32. М., с. 56—57; Довженко В. И., Гончаров В. К., Юра Р. О. Древньоруське місто Воїнь. К., 1966, с. 41.

За 30 м на південь від цієї ями відкрито житло. Воно являло собою споруду овальної форми, витягнуту з заходу на схід (рис. 9). Зафіксовано заглиблену частину на відстані 1—1,1 м від сучасної поверхні (на 0,6—0,7 м від давньої поверхні). Стіни її майже похилі, підлога з утрамбованої глини нерівна. На західному борту її на рівні давнього горизонту виявлена глинобитна піч у вигляді залишків череня напівовальної форми, витягнутого з півночі на південь на 0,85 м та

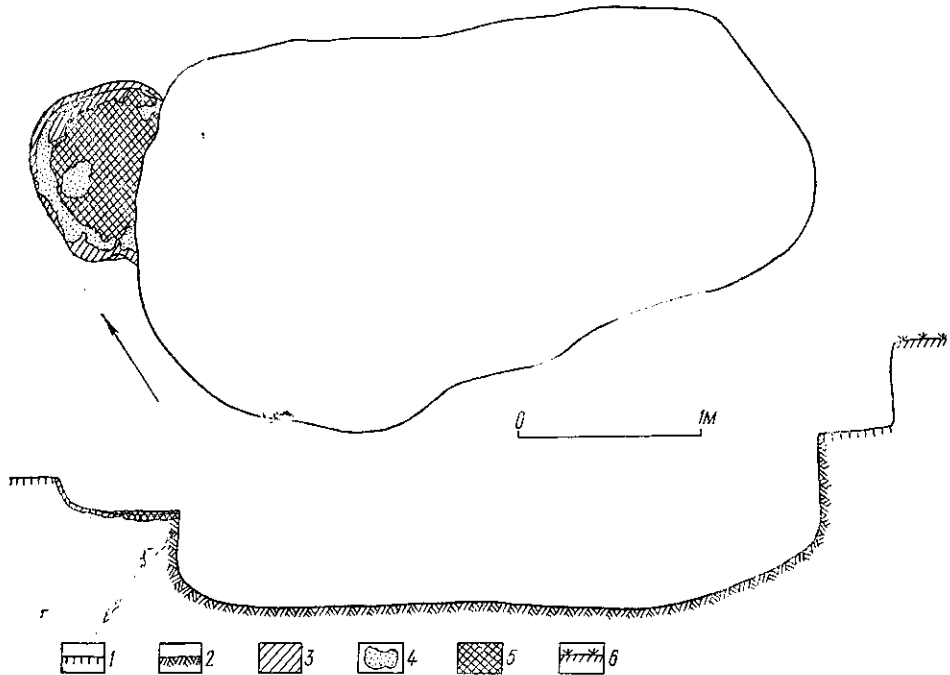

Рис. 9. План і розрізи житла, відкритого на посаді:

1 — рівень давньої поверхні; 2 — рівень материка; 3 — залишки глиняних склепінь печі; 4 — скупчення попелу; 5 — залишки череня; 6 — рівень сучасної поверхні.

із заходу на схід на 0,5—0,6 м. Черинь зберігся добре. Він складався з щільного шару сильно перепаленої глини завтовшки до 3 см, а нижче — з обпаленої землі завтовшки 4—5 см. На черені лежав товстий шар спресованого попелу і золи, в якому були уламки давньоруської кераміки. Стінки склепіння печі збереглися на висоту 15—20 см, тобто на висоту заглиблення череня від давньоруського горизонту в материк. Розташування печі на борту заглибленої частини житла свідчить про те, що розміри всієї споруди були більші, ніж відрита ділянка. Знахідок у цьому житлі небагато: в основному це уламки давньоруської кераміки, кістки тварин, обпалене каміння.

Характеристика речового матеріалу. Основний матеріал з розкопок Гринчуцького городища представлений уламками глиняного посуду місцевого виробництва, серед яких велика частина припадає на горщики, лише в поодиноких випадках трапились фрагменти кришок, мисок, глечиків, корчаг. За формою глиняний посуд з Гринчука не відрізняється від кераміки інших давньоруських пунктів Галицької землі⁸. Горщики являють собою тонкостінні посудини, виготовлені на гончарному крузі з добре відмученої глини. Основна їх ча-

⁸ Малевская М. В. К вопросу о керамике Галицкой земли XII—XIII вв.— КСИА АН СССР, вып. 120. М., 1969, с. 3—14.

стина має низьку шийку, високо розташовані круті плічка, середньо-опуклий тулуб *. За вигином профіля шийки горщики з Гринчука можна розділити на три групи (рис. 10).

Перша група — посудини з плавним вигином шийки — нараховує 103 уламки (56% виборки). Тут є горщики з чітко виділеною плавною шийкою (85 шт.), а також близькою за формою до циліндричної (18 екз.; рис. 10, 10). До другої належать 53 екземпляри (29%) з відтягнутим верхнім краєм шийки. В цій групі також відрізняються нюанси профілювання шийки з відтягнутим краєм: плавна (7 екз.), близька до конічної (31), циліндрична (15 екз., рис. 10, 5, 6, 9). Третя група включає зразки з ребристим перегином шийки — 27 екз. (15%), виділяються горщики з різким перегином шийки (22) і менш чітким — 5 екз. (рис. 10, 1, 2, 4).

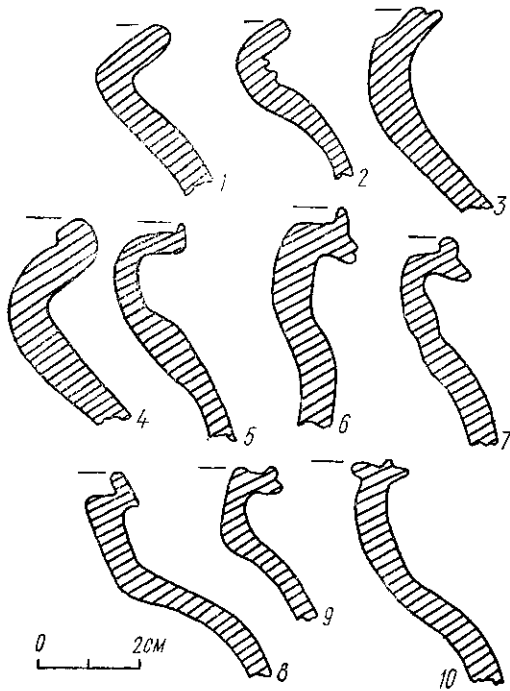

Рис. 10. Профілі горщиків, знайдених на гордіші біля с. Гринчук.

нями — 2 екз. та з жолобками — 25 екз. (14%). І нарешті, невелику групу складають горщики з округлим краєм вінець — 8 екз. (14%) (рис. 10, 4—10). Горщики з вінцями без потовщення мають косий гладкий зріз вінець (3 екз.), косий з жолобками (5) і закруглений (5) (рис. 10, 1—3).

Привізна кераміка представлена невеликою кількістю фрагментів — амфор, поверхня стінок яких покрита густим рифленням, окремими уламками білоглиняних поливних мисок, а також кількома пряслами з рожевого шиферу (рис. 11, 1).

У результаті розкопок в Гринчуку зібрана велика колекція виробів із заліза — 60 предметів 19 видів, у тому числі 8 ножів, уламок бритви, 4 пряжки і кілька від ременів, цвяхи, скоби, заклепки, 7 шпор, 2 пари двочленних вудил, підпружні пряжки, уламок саблі або палаша, наконечники стріл, уламок залізної накладки від шолома, дужки відер (рис. 3). Тут же знайдено залишки бронзової оббивки щита. З предметів прикрас і туалету виявлені пастова намистина, срібний витий браслет, перламутровий гудзик. Трапився лицьовий бік бронзового енкаліпюна київського виробництва, що належить до типу борисоглібських ре-

* Досліджено 183 уламки горщиків.

льєфно-воронованих. Є вироби з кістки — проколки, кістяні накладки, наконечники стріл і досить багато гральних костей астрагалів (рис. 11).

Датування городища. Хронологічні рамки цієї пам'ятки встановлюються на підставі датування знахідок. З виявлених шпор тільки одна (рис. 3, 8) належить до XI—XII ст.⁹ Такі шпори входили в спорядження легко озброєного вершника і пізніше XII ст. не мали значного поширення на Русі. Інші датуються XII — першою половиною XIII ст. (рис. 3, 19—20) або лише першою половиною XIII ст.¹⁰ Вони належали до спорядження важкоозброєного вершника і характерні для періоду феодальної роздробленості.

Вудила, знайдені на городищі, за класифікацією А. Ф. Медведева мали широкий хронологічний діапазон з X по XIV ст.¹¹ Кістяне навершя руків'я батога (рис. 3, 1) датується XI—XII ст.¹² Кільцеподібна підпружна пряжка теж типологічно близька до зразків, що побутували на Русі в XI—XIII ст. Серед датуючих речей є також уламок енкаліпона, виробництва яких було налагоджене в другій чверті — середині XII ст.¹³ Таким чином, поодинокі датуючі знахідки вкладаються в рамки XII—XIII ст.

Що ж до основного археологічного матеріалу — кераміки, то основна її ма-

са — посуд з потовщеними вінцями, тобто з валиком (94%), належить до типів, характерних саме для XII—XIII ст. (рис. 10, 4—10). Серед них є форми, що продовжують своє існування і до XIV ст. (рис. 10, 8—10), проте з'явилися вони ще на початку XIII ст.

Незначна кількість кераміки без потовщених вінців (6%) була більш поширена в XI—XII ст., але, як відзначають дослідники, зрідка трапляється і на пам'ятках XII—XIII ст.¹⁴

Слід ще зупинитися на питанні про соціальну функцію городища поблизу с. Грипчук. Воно розташоване в середній течії Дністра, тобто в зоні, близькій до пограниччя Галицької землі із степом. За характером знахідок, виявлених під час розкопок, і передусім асортиментом ковальських виробів, тут широко представлені предмети спорядження вершника і верхового коня, речі побутового призначення і господарського вжитку, але відсутні вироби, пов'язані з трудовою діяльністю населення: сільськогосподарські знаряддя, ремісничий інвентар. Господарських будівель ремісничого характеру (крім залишків коваль-

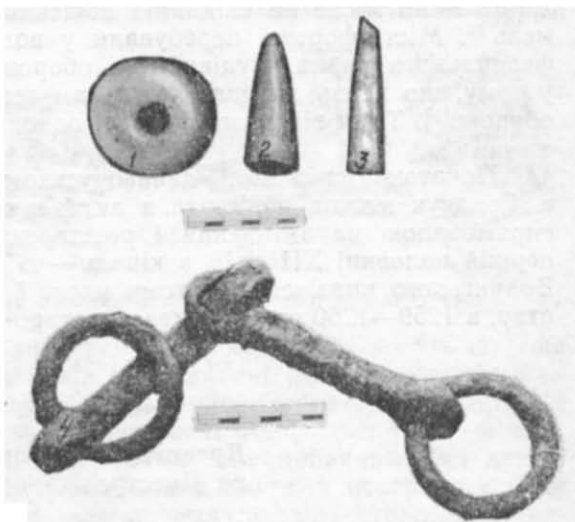

Рис. 11. Знахідки з розкопок городища у с. Грипчук:

1 — шиферне прясло; 2—3 — кістяні стріли; 4 — залізні вудила.

⁹ Кирпичников А. Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси в XI—XIII вв.—САИ, 1-36Г. Л., 1973, с. 61, рис. 37; с. 63—65, рис. 39, табл. XVIII, 1—3.

¹⁰ Медведев А. Ф. Оружие Новгорода Великого.—МИА, 65, М., 1959, рис. 21, 7; с. 186.

¹¹ Медведев А. Ф. Указ. соч., с. 185.

¹² Там же, с. 183.

¹³ Корзухина Г. Ф. О памятниках «корсунского дела» на Руси.—Византийский временник, т. 14. М., 1959, с. 136—137.

¹⁴ Малевская М. В. К вопросу о керамике..., с. 3—14.

ського горна) не виявлено. Всі знахідки пов'язуються з перебуванням тут військового чоловічого населення (лише одне срібне кільце, пастова намистина і кілька шиферних прясел свідчать про присутність жінок). Характер залізних виробів підкріплює згаданий енкаліпс із зображенням князівського культу воїнів — Бориса, Гліба. Його власником, безсумнівно, був хтось з дружинної верхівки городища (рис. 3). Беручи до уваги влаштування городища, його забудову і знайдені матеріали, а також незначні розміри посади, можна зробити висновок, що це була невелика військова фортеця, гарнізон якої ніс охоронну службу, як це мало місце на східних і південно-східних кордонах руських земель¹⁶. Міста-фортеці перебували у володінні представників верхівки феодального клана. Будівництво оборонних рубежів знаходило вираз у тому, що князь дарував феодалам землі при умові забезпечення їх оборони¹⁷. Тому військові фортеці одночасно були й феодальними замками.

Початок існування давньоруського городища-фортеці поблизу с. Гринчук можна пов'язати з активною діяльністю галицьких князів, спрямованою на зміцнення і розширення кордонів своїх володінь у першій половині XII ст.¹⁸, а кінець — із знищенням фортець Галицько-Волинського князівства, у тому числі й кріпостей по середньому Дністру, в 1259—1260 рр. за наказом татаро-монголів¹⁹.

с. п. пачкова

Древнерусское городище Гринчук на Днестре

Резюме

В статье публикуются материалы древнерусского городища у с. Гринчук Каменец-Подольского р-на Хмельницкой обл., площадь которого в 1974—1976 гг. почти полностью раскопана. Городище мысового типа расположено на левом берегу Днестра, с западной стороны к нему примыкает посад. Исследованы оборонительные укрепления, жилые, хозяйственные и производственные сооружения. Характер застройки городища, ассортимент находок, выявленных в результате раскопок, а также незначительные размеры посады указывают на специализированное назначение этого пункта, как небольшой военной крепости, гарнизон которой нес охранную службу. Начало существования древнерусского городища-крепости у с. Гринчук можно связать с активизацией деятельности галицких князей, направленной на укрепление своих границ в первой половине XII в., а конец — с уничтожением оборонительных сооружений Галицко-Волинского княжества по приказу татаро-монголов в середине XIII в.

О. Р. ТИЩЕНКО

Мутинський скарб XII—XIII ст.

1956 р. групою учнів с. Мутин Кролевецького р-ну Сумської обл. на подвір'ї місцевої школи був знайдений скарб срібних речей. Він трапився на глибині близько 50 см, інші подробиці виявлення знахідки невідомі. Протягом деякого часу окремі частини скарбу зберігалися в різних місцях, а потім частково були зібрані і передані в історико-краєзнавчий музей (на громадських засадах) м. Кролевеця.

¹⁶ Довженко В. Й. Про типи городищ Київської Русі.— Археологія, 1975, с. 3—8.

¹⁷ Довженко В. Й. Чучин — древнерусский город-крепость на Днестре.— Тезисы докладов советской делегации на I-м международном конгрессе славянской археологии в Варшаве (сентябрь 1965 г.). М., 1965, с. 45.

¹⁸ Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства. М., 1951, с. 136.

¹⁹ ПСРЛ, т. 2. Спб., 1908, с. 828.